

Неговият приемник Шайнтал е вече близо до схващането, че вътрешната форма на езика и фантазията са идентични. Тъй както „може да се мисли без думи — както е при глухонемите — но не може да се мисли без израз“. Човекът, който говори, „acompanira най-живо на всички усещания и интуитивни постъпки с психиката му с телесни движения, мимика, жестове и най-вече тонове — членоразделни тонове“.

Така естетическата дейност престава да бъде наслаждение, фантазия или каквото и да било друго и става изразна дейност.

Така вътре в немския идеализъм естетиката изминава един дълъг път, който път се състои в изтръгването на тази наука от метафизиката и разполагането ѝ в културната антропология. Нейното творене продължава и днес — през частните естетики, през естетиките на отделни времена и народи, през всеобщата история на изкуствата не към нещо нормативно, а към разбирането на изкуството като функционално на общността — суперструктури, които се намират в динамично отношение към порождащите ги условия, материални и обществени.

В този широк кръговрат, в този драматичен път на естетическата мисъл първо място без съмнение принадлежи на Хегел. Той пръв схваща, че в неговото време естетиката като наука не е още възможна поради слабата изученост на художествените материали. Той даде гласък на частните изследвания и разпростря интереса далече извън сферата на изкуството, взето в тесен смисъл — като изследване, каталог на утвърдените от вкуса творби. От Хегел тръгват широки вълни в областта на езикознанието, ориенталистиката, етнографията, литературната история, история и морфология на културите. Естествено всички тези изследвания не са непосредствено свързани с него, но всич-

ки, в една дълга верига на приемствености и зависимости, отвещат повече или по-малко към двата тома на неговата „Естетика“. И в това заявление няма възторгът на обожателя — то е обективната констатация на съвременните хуманисти, които виждат в Хегел един източник и едно начало. Трудно е да се каже какво е останало от Хегел гносеолога в естетиката. Но Хегел антропологът е жив и актуален.

Поради всичко това ние не можем да не посрещнем с възторг появяването на неговата „Естетика“ на български език. Това е първостепенно културно дело, което дължим главно на Философския институт при Българската академия на науките и на Издателството на Българската комунистическа партия. Разбира се, не на последно място и на преводача Генчо Дончев, който ни представя вече третия си Хегелов превод.

Без да подценяваме предишните преводи на Генчо Дончев ще кажем, че с течение на времето българският преводач е успял да си създаде речник, който „фиксира“ Хегеловата лексика по-точно и от италианските, френски и руски преводи, и който е във връзка с литературната практика у нас, с езика на съвременната българска естетология.

Втори успех на настоящия превод е постигането на чист български синтаксис и преодоляването на немския словоред. Както изглежда, скоро пред всички Хегелови преводи ще почнем да предпочитаме българските. И това не е малък източник на национална гордост — като постижение на българската преводна школа и като възможности на самия ни роден език да предаде най-тъмния от модерните философи.

Владимир Свинтила

КНИГА ЗА ИСТОРИЧЕСКОТО ДЪЛГОЛЕТИЕ НА КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ

По време на тържествената научна сесия за 1050-годишнината от смъртта на Климент Охридски, постигайки юбилейното си предназначение с най-голяма точност, излезе от печат умно и интересно написаната книга на Надежда Драгова за бележития български и славянски просветител.¹ Без съмнение, в библиографиите за посветените на Климент

съчинения тя ще намери мястото си в раздела „научно-популярна литература“. Не е изключена възможността да я отминат пре небрежително както отделни представители на строгата академична мисъл, така и някои от творците на съвременното историческо художествено четиво, ако априорно ѝ припишат познати недостатъци на книги от нейния род. А тя не е нито елементарна, нито суха и безжизнена. От първата до последната ѝ страница ни пресрещат резултатите на свършено ясен, детайлно обмислен и прецизно изпълнен замисъл, радват ни

¹ Н. Драгова, Климент Охридски. Разказ за него и за враговете му. С., Издателство на Националния съвет на Отечествения фронт, 1966, 266 с.

качествата на популяризатор от висока класа.

От 1840 година, когато младият славист Вукот Ундолски открива Климент за бъдещите изследователи, припомня авторката в кратките си встъпнителни думи, науката започва да събира фрагменти от автентичния му портрет: археологията изрива веществените черти на съвременността му; историята отгръща страници със следи от живото му присъствие; книгознанието открива спории и безспорни по авторство съчинения, които проектират ръста му на писател. . . " Науката, която със сигурност датира житейския път на великия българин между 30те години на IX век и 916 година, търси Климент „п р е з в е к о в е т е " ! Така още в началните мигове на срещата си с читателя Драгова е подсказала смисъла, патоса на своята книга: мащабността, историческото значение на Климентовото дело, надживяло превратностите на историята, вкоренено в битието и съзнанието на българската народност. Впрочем би ли могъл да бъде друг патосът, друга основната идея на един автор, който обгръща дейността на Климент в цялото ѝ многообразие, опира се на категоричната оценка на няколко поколения слависти и се вдъхновява от народни легенди? Естествено — не, и затова въпросът се изправя в друг вид: с какви средства и с каква сила на внушение Драгова е преоткрила за своите съвременници тази съкровена историческа истина.

Научно-популярният, „междинен“ характер на книгата е нейна „външна“ жанрова характеристика. А дадените на титулната страница и в началното изречение указания — „разказ“ („Климент Охридски. Разказ за него и за враговете му“) и „повест“ („Започваме Климентовата повест, ала от края . . .“ са условности, колоритни стилизиращи елементи. Читателят бързо се ориентира, и то не по обема на работата, че пред него не стои нито разказ, нито повест, нито дори роман, и че трябва да тръгне с доверие след авторката през първата отворена врата към старината. Сполучливо е имитирана средновековната жанрова терминология, която използвава едно название за различни жанрове или, обратно, нарича различни еднакви по род произведения. Ако трябва да се намери съвременното понятие, което пълно и точно изразява жанровите особености на книгата, това е, според нас, есеистичният очерк. Драгова се придържа пълно до действителни събития, възпроизвежда живо, увлекателно, с точно отмерена изчерпателност установеното от историята, умее да свързва многото, но все пак откъслечни данни в занимателно четиво, като спазва една най-обща хронологическа линия на изложението. Нейният разказ е верен на научната истина, но не се свежда просто до изреждане на факти; облегнат е на достоверни свидетелства, но е обогатен и от дейно, из

вънредно подвижно и изобретателно въображение — най-голямото предимство на авторския ѝ почерк. Това, което тя прибавя от себе си, не е от порядъка на белетристичното гравидо (макар че се срещат и отделни почти белетристично написани страници), не е авторска „измислица“, изведена в сюжетен ход, не е и отличителният за повествователните жанрове характерен детайл. Това е своеобразен авторов коментар, много емоционален, целенасочен и действителен, т. е. определено публицистичен, отчетливо оценъчен. Възбъхнен в тази особена спойка между сведенията на жития и хроники, писма и легенди, апокрифи и приписки е, така да се каже, гледната точка на авторката, нейното разбиране и тълкуване на историята, избистреното ѝ чувство за национално достойнство.

Не би могло да се каже, че книгата се чете на един дъх. Проникването в дълбината на вековете се извършва бавно, постепенно. Разказът е обстоен и тържествен, наподобяващ по тон стар летопис. На авторката са необходими много факти и съображения, за да създаде плътен фон за образа на българския първоучител. И тя ги търси навсякъде — в историята, филологията, епиграфиката, археологията, изкуствознанието. . . Може би е излишно да се отбелязва начетеността и отличната специална подготовка у Н. Драгова, познатата изследователка в областта на литературната наука, но у авторката на научно-популярната, есеистична книга за Климент Охридски наличието на тези качества трябва да се подчертае с десет черти. Нека припомним, че научната литература за дейността на двамата солунски просветители и техните ученици е огромна, че отделни въпроси около покръстването на българите, създаването на двете славянски азбуки и на редица значителни произведения на старобългарската литература са били и продължават да бъдат предмет на оживени дискусии, че осветляването им предполага поглед и върху цялостната средновековна история на България, както и познания по византийската история и литература, по история на християнството, по средновековна естетика. Цялата тази проблематика и привличаните за нейното решаване основни, а и много странични източници — исторически и литературни — са проучени основно от Драгова. Разбира се, една голяма част от използваните документи и материали не са намерили пряко отражение в текста. Читателят-специалист ще ги разпознае във винаги съдържателния размисъл на авторката, широката читателска публика ще ги почувствува във внушителната историческа панорама и в изобилието на конкретните фактически подробности. Но и това, което е изтъкнато специално като източник на знанието, залегнало в книгата (само цитираните чужди, предимно византийски, хро-

нисти са повече от двадесет), е красноречиво свидетелство за солидната основа, на която са изградени обобщенията.

С оглед на основната идея на авторката за жизнеността на Климентовото дело — плът от плътта и кръв от кръвта на българската народност, е търсена и композицията. Решението е нахоличиво: всяка от трите глави („Воинът“, „Писателят“, „Светецът“) има за рамка исторически събития, станали столетие-две след смъртта на Климент. В критичните за българската държава години непосредствено преди, а после и по време на византийското владичество Драгова открива връзката между Климентовите традиции и народностните устои на българите. Встъпленията към отделните глави заслужават да бъдат отбелязани специално. В тях са очертани със замах два интересни „вражи“ образа — на император Василий II Българоубиец, чиято „жертвоприношение“ — ослепяването на петнадесете хиляди българипленници „надвишава всички езически и варварски дела“ и особено този на охридския архиепископ Теофилакт, „най-дипломатичният и най-витийният духовник, който над всички свое като „свети дарове“ носи ромейската си гордост“. В обсъдката на двамата с Климент, по-точно с духа на Климент има нещо митически силно. С право авторката е превърнала тези моменти във възлови пунктове на композицията. От тях като от изходни позиции тя сочи силата на духовно непокоримите и ретроспективно тръгва към „Златния век“. С много възление са оживени известните факти около моравската мисия на Кирил и Методий, посрещането им в Рим, диспута във Венеция — триумф на Кириловите мъдри принципи, разгрома на славянското просветно дело сред западните славяни, посрещането на Кирило-Методиевите ученици в България. Драматичните събития са стихията на Драгова. Навлезе ли в тяхната нажежена атмосфера, в развълнувания и разказ се появяват ярки образни хрумвания (Кирил „със сто ръце гаси злия огън на латините, с който те се мъчат от всички страни да подпалят клада под делото му“), разискря се умението ѝ да облича научната си осведоменост в оригинална публицистична форма („В този миг на най-висока Голгота за славянската идея Климент се покръства в най-фанатичната си религия — славянолюбивите демократични възгледи на Константин. И воюва за тях с монашеска обреченост“). Трябва да се съжалява, че като се движи по сигурната хронологическа нишка на събитията, Драгова не използва някои върховно-драматични моменти, за да ги възкреси като епизоди, за което тя несъмнено има сили. Пропуснати възможности в това отношение са например прощалната среща между Константин-Кирил и учениците му през февруари 869 г. и съвсем набързо отминатите последни години от живота на Методий и месеците не-

посредствено след неговата смърт — време, през което фактически учениците му поемат делото в ръцете си. Успех за авторката са редицата сцени — възбращаеми, недокатами исторически, но правдоподобни по смисъл и тълкуване — между които се нарежда и напълно белетристичното описание на „срещата“ на Климент с Мадарския конник (не случайно преобладаващото в книгата сегашно историческо време тук е сменено с класическата комбинация за водене на разказ — минало свършено време, редуващо се на места с минало несвършено). Тази сцена авторката въвежда доста време след като е приключила изреждането на всички достижания до нас подробности около топлата прием, устроен от княз Борис за Методиевите ученици. Непрекъснатите преходи, които се срещнем на много места в книгата, от събитията в Плиска и Преслав към събитията в Охрид и Преспа и после отново — от известното за източните краища на българската държава към известното за нейните западни предели, илюстрират една важна тема, която има подкрепата на неоспорими исторически и филологически доказателства — тезата за идейното единство между Охридската и Преславската книжовна школа, за единния процес на духовно издигане на българската народност в края на IX и началото на X век, за общността в идеите, темите, жанровете, езика на старобългарските писатели от двата културни центъра на първото българско царство. Блестящо защитената мисъл за далновидната културна политика на българските владетели и за Климентовата дейност като сърцевина на тази политика е едно от най-големите достижения на книгата. Без да изпада в скучно теоретизиране, авторката е успяла да покаже ролята на Климент като организатор на църквата, учител и писател във формирането на българската народност. В проучвателните ѝ думи звучи историческата правда: „Кой е учителят на тази земя, когото дори една императорска власт не може да задраска?... В Охрид Василий се признава победен от българския дух. Той има власт и сваля патриарха. Деградира българската църква до архиепископия. Но жестокият му път през две десетилетия и през стотици битки, докато проникне в последната българска столица, го убеждава, че той не може да господства над тоя народ, ако не признае правото му на собствен език. И подписва три грамоти, в които епархия след епархия са отбелязани земите, където може да има български църкви и български училища. Така сам победителят оставя най-точен знак за териториите на свободната някога България. Той начертава картата ѝ според правата на писмената. И с това подписва собствената си капитулация пред българските букви.“

Важна особеност на отношението на авторката към историческия материал е утвърждаването без уговорки на положения, които

в науката са си извоювали популярност и се приемат като много вероятни, но все още не излизат от кръга на хипотезите. Като се знае големият брой на недостатъчно проучените или спорни въпроси сред многообразната кирилometодиевска проблематика, трябва да се подчертае, че Драгова е избрала верния път. По този начин тя популяризира на пример предположението за дейност на Кирил и Методий между българските славяни още преди моравската им мисия, лансира тезата за авторството на Климент върху пространното житие на Кирил и т. н. К а т о п р и н ц и п подхождат и е правилен. Той разкрива усет за възможностите на жанра и грижа да не се усложнява изложението с аргументи и разсъждения, които биха имали тежест другде. Нерядко границите на тази практика са разширени значително. Ето случаят. Климент е изправен да чете съчиненото от него житие в Рим на тържествена служба. Това, че той произнася житийните слова в чест на своя учител именно пред висшето папско духовенство десет години след смъртта на Кирил, е въпрос на авторска пресценка, право на избор, право на композиране. Възможно е, дори сигурно е, че нещата не са протекли по този начин. Но не бива да се забравя, че задачата на авторката не е научно установяване на нови факти, а рационално използване на известното в рамките на прието от науката за вероятно. Тъкмо затова отделни положения, макар и недоказани, не дразнят, а се вместват естествено в хода на нейните мисли. По този начин тя „продължава“ историческите вести, уравнивява очерковото, повествователното начало с открито личната, емоционалната линия на своя разказ.

Трябва да се има предвид обаче, че основните хипотези, които използва Драгова, са приемливи в различна степен. Когато за някой въпрос съществуват две или повече предполагаеми решения, не винаги тя се спира на най-вероятното. Такъв е случаят със „Законъ соудный людьмъ“ — най-старият български писмен законодателен паметник, първият писмен правен паметник сред славяните въобще. От изложението личи, че тя не приема така наречената моравска теза, не възприема и предположението, че „Законът“ е представлявал частна компилация. Но защо е било необходимо да свързва този законодателен акт с имената на Методиевите ученици и най-вече с Климент, т. е. да отнася създаването му след 886 година, когато в науката преобладава схващането, че той е съставен и влиза в сила скоро след 866 година. Дейността на Климент е достатъчно многообразна, за да бъде разширявана по този начин.¹ Най-малко са опорните точки на авторката в частта „Летописецът Климент“. Предположения, из-

градени на предположения — така може да се определят онези мисли, според които плод на Климентовото перо са Славянска книга с чудесата на Тивернополските мъченици, Повест за откриване на мощите им, Летописен разказ за покръстването на българите и мъченичеството на християните в езическата българска държава. Разбира се, Драгова сигурно има свои основания, които характерът на книгата не позволява да бъдат изложени, по това едва ли оправдава тяхното предварително популяризиране.

В книгата на Н. Драгова са се промъкнали някои тълкувания, които пораждат недоверие. Както по всички личи, това са увлечения и за щастие те не са много. Ще се съгласим с авторката, че Климент „изпълнил изискванията на съвременното европейско образование, изпреварва далече и редица европейски школи“, но трудно ще приемем явно пресилената констатация: „Той разведява преподаванията си до една ренесансова широта“ (стр. 86). Пресилено е и мнението, че като писатели Климент и Теофилакт са с „антиподни естетически концепции“ (стр. 173). Освен това, представяйки Теофилакт като изкусен компилатор, тя сякаш забравя, че и Климент се обявява, макар и по свой път, на този общоприет за времето способ за литературно творчество. Прибързано е твърдението, че християнството винаги се отказва „от близост с красотата“, „от общуване с истинското изкуство“ (стр. 34). Не е мястото тук да се впускате в защита на силните страни на християнското изкуство, на поразяващата съгласуваност между неговите естетически закони и потребностите на породилите го исторически условия. Хубавите страни, които Драгова посвещава на книжовното дело на Климент и неговите съвременници (интересно е изтъкуван например „Проглас към евангелието“) сами опровергават подобни мисли.

Като разглежда поученията на Климент и установява, че той завещава на юните славяни „непрекъснато търсене на по-свършената човечност и на по-човечното същество“, Драгова премества внезапно към твърде рисковано заключение: тъй като Климент е „сбогатил с духовни зеници, с букви хилядите трудови хора“ и „им е предал ключа разумно да се приобщават към жития и служби, със собствен размисъл“, възможно е да се търси „духовно родство между богомилите и Климентовата проповед“ (с. 172). Наистина тя схваща тази връзка само като много опосредствувана последица и бърза да предупреди: „Православният светец сам би се ужасил от такъв резултат на усилната си“ и още: „Някому може да се види кощунство това обвързване на южнославянските еретици с Климентовата проповед.“ И все пак за нея това е „исторически закономерен резултат“. В действителност свбодомислието на богомилите, намерило отражение в създадената или повлияната от тях литература,

¹ Срв. В. Ганев. Законъ соудный людьмъ. С., БАН, 1959.

от една страна, и демократичната книжовна традиция с корени в Климентовата просветна и учителска дейност, от друга, са две страни на старобългарското духовно развитие. Между тях може да се търсят взаимни влияния, но по причини за възникване, по характер и цели те са твърде обособени явления, за да бъдат поставяни в такава, макар и далечна, генетическа зависимост.

Сполука в книгата е образът на художника Климент. Разсъжденията на Драгова са изградени с пълна отговорност пред постиженията на литературната наука, но са поднесени с есесистична свобода. Водена от желание да бъде достъпна, тя съзнателно отделя значително място на съдържанието на отделните слова — нещо, което би снижило цената на един литературоведчески анализ, но в случая поддържа очерковата линия в тази част на книгата, където естеството на разглежданите въпроси е наложило да оредят историческите факти. За сметка на тях тук зачестяват читателите от литературните източници. Трябва да се признае, че и тази своеобразна практика, проведена в цялата книга (въвеждане на летописни вестии, части от писма и т. н.) се нарежда между сполучливите решения на авторката. С нея тя придава документален тон на изложението и оставя свободен достъп на средновековното художествено слово, което макар и в превод идва до възприетията на читателя-неспециалист като съприкосновение с непознат образен свят. В поучителните и особено в похвалните слова на Климент се тъкват предимно идейните и емоционалните акценти на писателя — ония страни в литературната му дейност, при които най-ясно се улавя връзката между творчески задачи и художествени средства. Това, разбира се, е направено пак за улеснение на по-широката читателска публика. И толкова по-радостно е, че нито една от съществените отлики на Климент писателя не е забравена — в това число и неговото по-особено отношение към текста на Свещеното писание, както и интересите му опити да намесва в похвалите душевното състояние на героите си — една от първите стъпки на старобългарската литература в областта на психологическата характеристика. Необяснимо остава само защо към използваните слова не е присъединено и „Похвално слово за Кирил“, това наистина рядко завоевание на старобългарската литература, с прекрасно аргументирана защита на идейния замисъл, населено с поетични образни видения, сътворено с подчертано чувство за стилно единство.

Някои от оценките на авторката съдържат нотки на модернизация и тя веднага се хвърля в очи сред иначе внимателно обмисления, съобразен с истината текст. Във

връзка с „Похвално слово за Лазар“ са направени следните изводи: Климент „удивлява с високохудожествено осъществяване на битовите картини“; писателят „улавя характерни подробности“, и чрез тях „сбстоятелствата стават плътни“; отделни реплики сочат „умението на белетриста (!) да открива индивидуализирани белези на речта“ (стр. 185—186). Последната мисъл, изказана в аналогична форма, откриваме и нататък: „Битовата реч, постигната в диалозите на разказните епизоди, дава живот на творбите му“ (стр. 199). Като оставим настрана факта, че своеобразната жанрова природа на Климентовите слова и особено Словото за Лазар в никакъв случай не оправдават определението белетрист, остават две важни възражения. Както показаха последните изследвания, тъкмо битовите картини не са характерни за панегириста Климент Охридски¹. От друга страна, внимателното анализиране на похвалните слова на бележития български писател поставя във от всяко съмнение една много типична черта в неговото образно виждане. Потопявайки своите възхвалявани герои в лирично-патетичната атмосфера на ярката идеализация, Климент възвежда целия жизнен материал към дедуктивно дадени образи-норми, търси техните най-точни, най-пълни, дори буквални съответствия, отстранява всичко странично, случайно, единично, епизодично, с една дума — остава характерната подробност във от зрителното си поле като художник. Не характерната подробност и не плътността на рисунка, а художествената абстракция и символът са ярките определители на неговата образна система. Що се отнася до „индивидуализираните белези“ на речта, те са непознати не само на Климент, но и на жанра на похвалното слово изобщо, и на средновековната литература във всичките ѝ жанрови разновидности още столетия след Климентовото време.

Независимо от отделни граповини и струпувания на тропи, където читателят с известно усилие трябва да открива връзката между приеносно употребените думи, езикът на Н. Драгова трябва да бъде споменат между несъмнените и сполуки. Едно специално вглеждане особено в лексиката, което не влизаше в целите на настоящите бележки, непременно ще отбележи нови плюсове за тази написана с вдъхновение книга.

Лиляна Грашева

¹ Вж. Дора Иванова-Мирчева. Климент Охридски и Йоан Екзарх като създатели на слова. — Климент Охридски. Сборник от статии по случай 1050 години от смъртта му. С., БАН, 1966.